

WOJCIECH MALESA

TEOLOGIA RUBRYK

THEOLOGY OF RUBRICS

A b s t r a c t. Rubrics, which are red-printed instructions concerned with the performance of worship, date back as early as to the Old Testament Books. As the time went on, they started to appear in the Catholic liturgy, and currently they are the indispensable part of the liturgical books. Their aim is to provide the liturgy with the proper dynamics which symbolizes the internal dynamics of the community. Rubrics perform a legislative function—they constitute one of the sources of the liturgical law. Some of them fulfil a didactic role towards the celebrant and the participants of the liturgy and unify the behaviours of the members of the community. If the liturgy was deprived of everything that is hidden behind the rubrics, it would become a static prayer monologue of the celebrant, so they indeed constitute the part of the liturgy. Defined in such a way, they can become *locus theologicus* for other theology branches, for instance thanks to the indication of the ways in which God's internal action is hidden in particular liturgical instructions contained in rubrics.

Summarised by Wojciech Malesa

Key words: rubrics, liturgical law, liturgical books.

Rubryki (drukowane czerwoną farbą instrukcje w księgach liturgicznych) zawierają różne treści: opisują postawy i gesty, regulują przebieg obrzędów, określają sposób wypowiedzania słów i wykonywania znaków, wprowadzają dialog między celebransem a zgromadzeniem itd. Wymowa teologiczna postaw, gestów i rytów stała się przedmiotem opracowań wielu teologów, m.in. M. Matuszewskiego, Cz. Krakowiaka, Z. Jańca, A. Sielepin, D. Brzezińskiego, K. Koneckiego. W najnowszej literaturze polskiej brakuje jednak opracowań poświęconych teologii rubryk samych w sobie; większość autorów omawia znaczenie obrzędów lub dokonuje analizy tekstów liturgicz-

---

Mgr lic. WOJCIECH MALESA – doktorant liturgiki na Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, student administracji na Uniwersytecie Łódzkim; e-mail: malesa.w@gmail.com

nych. Brakuje także określenia metod naukowej analizy rubryk. Głównym problemem niniejszego artykułu będzie więc próba odpowiedzi na pytanie, czy rubryki mogą być źródłem dla teologii, a jeśli tak – dla jakich jej gałęzi. W tym celu należy spojrzeć najpierw na genezę rubryk, a następnie dokonać ich podziału pod kątem funkcji oraz spojrzeć na nie jako na część liturgii.

GENEZA RUBRYK

Informacje o tym, jak należy sprawować kult Boży, znajdują się już na kartach starotestamentalnej Księgi Kapłańskiej (por. Kpł 1,5-8.11-13.15-17 i inne). Choć w sensie ścisłym poszczególne wersety nie są rubrykami, ich treść odnosi się do kultu Jahwe. Podobnie w liturgii chrześcijańskiej powoli kształtowały się pewne normy dotyczące przebiegu celebracji. Niezwykle ciekawe dla rozwoju rubryk są średniowieczne dramaty liturgiczne, z których wywodzą się takie obrzędy, jak procesja w Niedzielę Palmową czy wielkoczwartkowe *mandatum*. Dramaty te przeplatały się z liturgią, angażując jej uczestników, usługujących, a nawet celebransów do „odgrywania” lub śpiewania ustalonego scenariusza, obrazującego poszczególne prawdy wiary w sposób naznaczony religijnością ludową. Przedstawienia te zaczęły znikać z liturgii po Soborze Trydenckim. Przyczyną tej sytuacji była obawa, aby związane z liturgią dramaty nie odwracały uwagi uczestników liturgii od spraw duchowych¹.

Szczególny okres powstawania rubryk oraz podkreślenia ich znaczenia przypada na drugą połowę XVI wieku. Wiązał się on ze ściśle jurydycznym podejściem do przepisów liturgicznych. Istotnym wydarzeniem tej ery w historii prawa liturgicznego było utworzenie Kongregacji Świętych Obrzędów (1587 r.), która czuwała nad zachowywaniem przepisów liturgicznych podczas sprawowania kultu². Pod koniec XIX wieku abp Antoni Nowowiejski definiował rubryki jako przepisy normujące sprawowanie kultu Bożego w Kościele katolickim. Dzielił je na: istotowe (odnoszące się do istotnych obrzędów) i przypadkowe (niezwiązane wprost z rytmem istotnym), przykazujące (obowiązujące pod sankcją grzechu – ciężkiego lub powszedniego)

---

¹ Por. P. TOWAREK. *Średniowieczny dramat liturgiczny i jego oddziaływanie na współczesną liturgię Kościoła*. „Studia Elbląskie” 9:2008 s. 110-111; T. KORNAŚ. *Teatr, taniec, liturgia*. Część 1. „Zarządzanie w kulturze” 12:2011 s. 203-204.

² Por. J. NOWAK. *Prawo w służbie wydarzeń zbawczych. Zarys prawodawstwa liturgicznego*. Poznań 2004 s. 41-42.

i kierownicze („doradzające” w zakresie sposobu celebrowania), ogólne (opisujące ogólne zasady celebrowania) i szczegółowe (związane ze szczególnymi przypadkami), zwyczajne (obowiązujące stale) i nadzwyczajne (stosowane w określonych sytuacjach)³.

Współcześnie rubryki występują we wszystkich księgach liturgicznych. Ich charakter został przeformułowany, gdyż ze sztywnych przepisów prawa kanonicznego stały się one bardziej instrukcjami, wskazówkami i opisem sposobu celebracji. Zmiana ta wynika nie tyle z treści rubryk czy stosowanych formuł, co ze zrozumienia ich roli przez odbiorców. Znaczącą rolę w takim odbiorze rubryk odgrywają wprowadzenia (*Prætonanda*), zawierające ogólne wskazania teologiczne, pastoralne i prawne dotyczące danej celebracji⁴. Dzięki nim łatwiej interpretować rubryki w kontekście teologicznym. Po Soborze Watykańskim II rubryki zostały znacząco zmodyfikowane, zmniejszono liczbę wykonywanych gestów, co zdaniem niektórych zubaża liturgię, a według innych upraszcza ją oraz nadaje jej gestom bardziej wyrazisty charakter. Powtarzanie tych samych gestów nie wzmacnia ich jakości, gdyż są one efektywne same w sobie.

FUNKCJE RUBRYK

Rubryki stanowią nośnik informacji lub instrukcji związanych ze sposobem sprawowania czynności liturgicznych. Ich treść, choć z pozoru techniczna, opisuje akcję liturgiczną i przyczynia się do ukonstytuowania i urzeczywistnienia liturgii. Analizując współczesne rubryki, wyróżnić można przykładowe ich funkcje:

- ◆ dynamizującą,
- ◆ sprawczą,
- ◆ prawodawczą,
- ◆ dydaktyczną
- ◆ oraz unifikującą.

Wprowadzenie przedstawionego podziału ułatwi przeprowadzenie analizy na potrzeby niniejszego artykułu i sformułowanie wniosków dotyczących teologii rubryk.

---

³ Por. A. NOWOWIEJSKI. *Wykład liturgii Kościoła katolickiego*. T. I. Cz. I. Warszawa 1893 s. 43-44.

⁴ Por. W. NOWAK. *Prawo* s. 103.

FUNKCJA DYNAMIZUJĄCA

Za rubryki dynamizujące uznać można te, które związane są z ruchem lub wykonywaniem gestów, np.: „kapłan z usługującymi [...] udają się do ołtarza” (MR⁵ s. 2*) lub „czyni znak krzyża na księdze oraz na czole, ustach i piersi” (MR s. 13*). Opisane czynności sprawiają, że liturgia angażuje ludzkie ciało oraz nabiera charakteru przestrzennego, włączając jednocześnie określoną przestrzeń w akt kultyczny. Instrukcje takie jak „podchodzi”, „pochyla się”, „podnosi”, „przyklęka” i inne zmuszają celebransa do podejmowania działań, wykonywania gestów lub przyjmowania postaw, które niosą w sobie znaczenie teologiczne. Mają one swoją symbolikę i ujawniają implikację teologiczną; omówienie symboliki gestów i postaw stało się przedmiotem licznych opracowań i wykracza poza zakres niniejszego artykułu⁶.

Określone następstwo gestów wykonywanych w czasie liturgii buduje jej dynamikę; niektóre z nich zarezerwowane są dla określonych czynności lub osób albo też występują dość rzadko (np. podniesienie oczu; MR, s. 308*), co podkreśla wyjątkowość sytuacji i działania (gest podniesienia oczu pojawia się jedynie w czasie modlitwy eucharystycznej, wskazując na doniosłość chwili). Przeakcentowanie dynamizmu liturgii i nadmierna „krzątanina” oddala, wbrew pozorom, człowieka od Boga. Celem i istotą liturgicznej dynamiki jest przejście „od tego, co widzialne – do niewidzialnego, od tego, co na zewnątrz – do wewnątrz, od tu – na sam szczyt [...], od tego, co jest – do tego, co nadchodzi”⁷. Dynamiczny wymiar liturgii prowadzić musi do dynamizmu wewnętrznego – przemiany życia opisanej w potrójnej normie liturgicznej: *lex orandi – lex credendi – lex vivendi*.

Dla zobrazowania dynamizującej funkcji rubryk liturgicznych dokonano analizy wybranych obrzędów. Za rubryki związane z ruchem uznawano te, które odnosiły się do przemieszczania z jednego miejsca na drugie (procesje, przejścia itd.), za rubryki związane z gestami – wszelkie określające gesty wykonywane statycznie (rozłożenie rąk, przyklęknięcie, wzniesienie oczu itd.), do kategorii „innych” zaliczono zaś pozostałe opisy i instrukcje (na przykład podział tekstu na role pomiędzy celebransa i lud). Ilość rubryk w poszczególnych kategoriach została zsumowana dla każdego badanego obrzędu; następnie obliczono średnią częstotliwość występowania rubryk o danym charakterze. Uzyskane dane zostały zaprezentowane w Tabeli 1.

⁵ *Mszal rzymski dla diecezji polskich*. Poznań 1986; dalej: MR.

⁶ Por. M. MATUSZEWSKI. *Symbolika gestów w liturgii*. „Anamnesis” 16:2010 nr 65 s. 56-64; TENŻE. *Symbolika postaw w liturgii*. „Anamnesis” 16:2010 nr 60 s. 53-58.

⁷ J. RATZINGER. *Sakrament i misterium. Teologia liturgii*. Kraków 2011 s. 150-151.

Tabela 1. Rodzaj rubryk w wybranych obrzędach

OBRZĘD	RUCH	GEST	INNE
małżeństwo ⁸	20%	23%	57%
poświęcenie kościoła ⁹	38%	26%	36%
bierzmowanie ¹⁰	24%	29%	47%
chrzest ¹¹	14%	19%	67%
egzorcyzm ¹²	4%	33%	63%
Msza św. ¹³	12%	45%	43%
ŚREDNIA	18%	30%	52%

Spśród analizowanych schematów obrzędem najbardziej związanym z przemieszczaniem się jest liturgia poświęcenia kościoła, stosunkowo najwięcej gestów zaś stosowanych jest w czasie Mszy św. Każdy z obrzędów przewiduje gesty i ruch. Proporcja tych znaków i symboli w odniesieniu do innych rubryk nie musi wynikać ze statycznego charakteru liturgii, lecz z dużej liczby różnorodnych objaśnień, zaliczanych do kategorii „inne”.

Najbardziej złożonym i długotrwałym wyrazem dynamizmu liturgii są procesje. Ich celem jest wspólne przeżywanie drogi oraz manifestowanie przekonań. Wyjątkowość oraz splendor procesji podkreślał jej ustalony porządek, związany z niesionymi przedmiotami kultu. W chrześcijaństwie procesja ma wymiar znaku i symbolu – przedstawia Kościół pielgrzymujący ku czasom ostatecznym¹⁴. Pochód ten opisany został w rubrykach; bez nich mógłby zatracić swój teologiczny wymiar przez przeakcentowanie drugo-

⁸ *Obrzęd sakramentu małżeństwa poza Mszą świętą. W: Obrzędy sakramentu małżeństwa dostosowane do zwyczajów diecezji polskich.* Katowice 2012 nr 81-121.

⁹ *Obrzęd poświęcenia kościoła. W: Obrzędy poświęcenia kościoła i ołtarza.* Katowice 2001 nr 28-85.

¹⁰ *Obrzędy bierzmowania poza Mszą świętą. W: Obrzędy bierzmowania dostosowane do zwyczajów diecezji polskich.* Katowice 2010 nr 34-49.

¹¹ *Chrzest wielu dzieci. W: Obrzędy chrztu dzieci dostosowane do zwyczajów diecezji polskich.* Katowice 2004 nr 32-71.

¹² *Obrzędy egzorcyzmu większego. W: Egzorcyzmy i inne modlitwy błagalne.* Katowice 2005 nr 39-66.

¹³ *Obrzędy Mszy świętej z ludem, Pierwsza modlitwa eucharystyczna czyli Kanon rzymski, Obrzędy Komunii oraz Obrzędy zakończenia. W: Mszał rzymski dla diecezji polskich.* Poznań 1986 s. 2*-17*, 303*-311*, 368*-378*.

¹⁴ Por. D. BRZEZIŃSKI. *Procesje w liturgii chrześcijańskiej. Geneza, teologia, duszpasterstwo.* „Anamnesis” 2007 nr 48 s. 65-69.

rzędnych elementów procesji. Niedocenienie tego aktu liturgicznego wynika często z niezrozumienia jego treści. Określenie trasy oraz porządku pochodu (dostosowanie procesji do jej celu) potęguje przekaz teologiczny¹⁵. Komentując teologię procesji, D. Brzeziński zwraca uwagę, że zajmują one główne miejsce pod względem „popularności” pobożności chrześcijańskiej. Autor ten stwierdza: „w duszpasterstwie liturgicznym wciąż bardziej zwracamy uwagę na instruktaż, czyli aspekt rubrycystyczno-ceremonialny procesji, niż na ich sens teologiczno-liturgiczny, podczas gdy u podstaw świadomego, czynnego i owocnego uczestnictwa w liturgii leży formacja, w której istotną rolę stanowi informacja”¹⁶. Formacja związana z teologią procesji wynika z rubryk opisujących ów pochód; w ustalonym porządku orszaku procesyjnego także zawiera się teologia.

FUNKCJA SPRAWCZA

Określenie funkcji rubryk jako sprawczej stanowi pewne uproszczenie, gdyż nie sama rubryka ma charakter sprawczy, ale czynność w niej opisana; jako przykład wskazuje się tu wszelkie opisy gestów wchodzących w skład rytu istotnego (polanie wodą, nałożenie rąk itd.). Zachowania opisane w rubrykach mogą mieć (lub mają) charakter sprawczy dla sprawowanych misterii; od poprawnego wykonania określonej czynności zależy skuteczność całości. Przy chrzcie, bierzmowaniu, sakramencie chorych i innych wymagane są konkretne działania szafarza (polnie wodą, namaszczenie itd.), bez których akcja liturgiczna nie ma mocy sakramentalnej¹⁷. W tych przypadkach wypowiedzenie tekstu nie jest wystarczające do skutecznego udzielenia sakramentu. Domaga się od szafarza konkretnej akcji oraz wiernego wykonania znaku opisanego w rubryce, który sprawia, że sakrament (lub sakramentalium) się urzeczywistnia. Rubryki w tej funkcji nie tylko dynamizują liturgię, ale także konstytuują skuteczny znak w niej zawarty.

Liturgia stanowi „przestrzeń” do uczestnictwa człowieka w stającym się wydarzeniu zbawczym – aktualnym i skutecznym działaniu Boga, uobecnianego w akcie liturgicznym. Z jednej strony mamy do czynienia ze zwróceniem się wiernych ku Bogu, z drugiej zaś – z pouczeniem człowieka

¹⁵ Por. P. CEMBROWICZ. *Piękno celebracji eucharystycznych – procesje mszalne*. „Anamnesis” 10: 2004 nr 38 s. 81.

¹⁶ D. BRZEZIŃSKI. *Procesje* s. 70.

¹⁷ Por. *Obrzędy chrztu dzieci* nr 181 i 185; *Sakramenty chorych. Obrzędy i duszpasterstwo*. Katowice 1987 nr 174; *Obrzędy bierzmowania* nr 56.

o Bożych prawdach, które dokonuje się w znakach¹⁸. Pod osłoną świętych znaków Bóg działa w swoim Kościele.

FUNKCJA PRAWODAWCZA

Prawodawczy charakter rubryk ujawnia się w większości z nich, np.: „udają się do ołtarza w następującym porządku...” (MR s. 2*), „we wszystkich Mszach wolno odprawiającemu kapłanowi śpiewać te części Modlitwy eucharystycznej, które można śpiewać w Mszy koncelebrowanej” (MR s. 17*) itd. Rubryki te zawierają przepisy prawa liturgicznego dotyczącego danej celebracji. W świetle tej funkcji wyróżnia się dwa rodzaje rubryk: obligatoryjne i fakultatywne. Pierwsze z nich określają sposób celebracji liturgii, rubryki zaś drugiej grupy umożliwiają dokonywanie pewnych modyfikacji czy adaptacji oraz wprowadzenie bądź opuszczanie zachowań mniej istotnych. Rubryki podają ramy liturgii, określając wymagane działania celebransa oraz granice dowolności.

Wierność rubrykom nie musi uchodzić za rubrycyzm (rozumiany współcześnie pejoratywnie). Uczciwość wobec rubryk jest dowodem miłości Kościoła i zaufania Kościołowi, która koresponduje z godnością liturgii. Rubryki strzegą depozytu wiary oraz świętości liturgii. Przepisy liturgiczne nie wymagają od celebransów inwencji; domagają się natomiast wierności. Piękno liturgii opiera się między innymi na posłuszeństwie Kościołowi, gdyż liturgia jest dziełem Chrystusa danym wspólnocie Kościoła¹⁹. Próby wdrażania własnych pomysłów do liturgii często skutkują przeakcentowaniem niektórych jej aspektów – zamiast utrzymywania charakteru Mszy św. jako ofiary i uczyty, pojawia się (na skutek niewłaściwej inwencji) zabarwienie niemal biesiadne (dzieci bawiące się przed ołtarzem, celebrans grający na gitarze i odgrywający scenki teatralne w czasie homilii itd.). M. Augé stwierdza jednoznacznie: „Niewłaściwe znaki liturgiczne wypaczają wiarę”²⁰. Wierność liturgii jest dowodem szacunku wobec niej. O zachowanie tej wierności apelowali

¹⁸ Por. J. GÓRZYŃSKI. *Ritus servandus czy ars celebrandi?*. „Anamnesis” 10:2004 nr 38 s. 68-69; K. MATWIEJUK. *Czynne uczestnictwo w celebracji Eucharystii*. „Anamnesis” 19:2013 nr 73 s. 82; K. FRĄSZCZAK. *Liturgia światem znaków i symboli – uzasadnienie teologiczne stosowania symboli w liturgii*. „Anamnesis” 15:2009 nr 60 s. 31-39.

¹⁹ Por. Z. JANIEC. *Wierność przepisom i twórczość liturgiczna w celebracji Mszy świętej*. „Roczniki Teologiczne” 53:2006 z. 8 s. 265-266; S. CZERWIK. *Piękno celebracji eucharystycznej. Refleksje nad piątym rozdziałem encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II „Kościół żyje Eucharystią” (17 IV 2003)*. „Anamnesis” 10:2004 nr 36 s. 43-44; K. MATWIEJUK. *Celebracja Mszy świętej w wierności lex orandi Kościoła*. „Roczniki Liturgiczno-Homiletyczne” 2(58):2011 s. 67-68.

²⁰ M. AUGÉ. *Obnażyć nadużycia i celebrować w sposób godny*. „Anamnesis” 18:2012 nr 68 s. 83.

między innymi papieże Jan Paweł II²¹ oraz Benedykt XVI. Drugi z nich, jeszcze jako prefekt Kongregacji Nauki Wiary, wskazywał, że błędnie pojmowana kreatywność liturgiczna stanowi zagrożenie dla liturgii²².

Funkcja prawodawcza posiada odcień pouczający wobec celebransa i uczestników liturgii, gdyż domaga się pokory wobec tego, co Kościół ustanowił. Kościół uczy: „Kult liturgiczny jako czynność publiczna Kościoła jest z konieczności hierarchiczny, dlatego też podlega przepisom odpowiedniej władzy. Samowolne więc zdanie poszczególnych osób i nieposłuszeństwo prawnym przepisom zmienia tym samym naturę aktu liturgicznego, nie jest on wtedy kultem Kościoła, ale kultem prywatnym jednej osoby albo jakiegoś poszczególnego zespołu ludzi”²³. Wierne zachowywanie rubryk współgra z majestatem liturgii, zachowując jednocześnie proporcje między różnymi jej wymiarami; wskazuje także na wszystkie jej aspekty oraz pozwala celebrować liturgię z właściwą godnością.

FUNKCJA DYDAKTYCZNA

Rubryki sklasyfikowane jako dydaktyczne (albo objaśniające) tłumaczą lub akcentują znaczenie czynności liturgicznej, np.: „w modlitwie powszechnej [...] lud spełniając swoje wspólne kapłaństwo modli się za wszystkich ludzi” (MR s. 14*). Wymiar dydaktyczny Mszy św. skupiony jest głównie w liturgii Słowa, wymiar ofiarniczy zawiera się przede wszystkim w przygotowaniu darów i modlitwie eucharystycznej, charakter uczty zaś ujawnia się w obrzędach Komunii.

Funkcja dydaktyczna rubryk objawia się dość rzadko w sposób bezpośredni, wybrzmiewa jednak w tle całej liturgii. Ujawnia się między innymi przed słowami przeistoczenia, kiedy rubryka wskazuje, że następujące po niej „słowa Chrystusa należy wymawiać starannie i wyraźnie, bo tego wymaga ich znaczenie” (MR s. 316*). Rubrykę tę widzi przede wszystkim celebrans; od tego, jak ją wykona, zależeć będzie sposób przyjęcia tego momentu liturgii przez wiernych: czy będzie się on wyróżniał nie tylko ze względu na przyjęcie postawy klęczącej, lecz także z uwagi na bardziej uroczysty, staranny i wyraźny sposób wypowiedzania słów. Sama ich forma gramatyczna wskazuje na szczególny charakter – są to słowa Chrystusa,

²¹ Por. JAN PAWEŁ II. Encyklika *Ecclesia de Eucharistia* (17.04.2003). AAS 95:2003 s. 433-475 nr 52.

²² Por. Z. JANIEC. *Wierność przepisom* s. 253.

²³ KONGREGACJA DLA SEMINARIÓW I UNIWERSYTETÓW. Instrukcja o liturgicznym wychowaniu alumnów *Doctrina et exemplo* (25.12.1965). „Seminarium” 1: 1966 s. 37-65 nr 4.

wypowiedziane przezeń wprost: „To jest bowiem Ciało moje...”, „To jest bowiem kielich Krwi mojej...”.

Funkcja dydaktyczna realizowana *implicite* wymaga odpowiedniej katechezy mistagogicznej: chrzcielne obmycie jest obmyciem z grzechów, nałożenie rąk stanowi przekazanie władzy święceń, procesje wskazują, że Kościół jest ludem pielgrzymującym, zmierzającym do ostatecznego szczęścia itd. Wiernie zachowywanie rubryk opisujących działania liturgiczne, które zostanie uzupełnione stosowną katechezą, umożliwi pełniejszy i bardziej świadomy udział wiernych w liturgii. Katolicką liturgię cechuje misteryjność. Ten wyjątkowy charakter wynika z natury Objawienia, które aktualizuje się w czynnościach liturgicznych; człowiek dzięki nim może uczestniczyć w działaniu Boga oraz intensyfikuje swoją więź z Chrystusem. Przez wierność normom liturgicznym odpowiedzialni za liturgię przyczyniają się do wzrostu Królestwa Bożego, nie skupiając jednocześnie myśli wiernych na liturgii jako wyrazie piękna²⁴.

Pamiętać należy, że „całościowo uchwycony i nazwany zespół czynników podmiotowych i przedmiotowych, odgrywających istotną rolę w aktualnym rozumieniu celebrowania liturgii, został przez znawców przedmiotu oddany określeniem *ars celebrandi*”²⁵. Sztuka ta wymaga od celebransów umiłowania liturgii oraz wiedzy na jej temat. Ryt nie może koncentrować uwagi wiernych na sobie, ale odnosić ich myśl do działania Boga; w tym różni się liturgia od teatru – odnosi do tajemnic wiary, nie zatrzymując na pięknie jej samej²⁶.

FUNKCJA UNIFIKUJĄCA

Unifikujący charakter rubryk dostrzec można w tekstach określających zachowania zgromadzenia, np.: „lud odpowiada” (MR s. 2*), albo: „lektor [...] odczytuje pierwsze czytanie, którego wszyscy słuchają siedząc” (MR s. 12*). Podobne rubryki ujednolicają zachowania zgromadzenia, wskazują moment wypowiedzenia formuły liturgicznej itd., co obrazuje jedność Kościoła.

Liturgia wielokrotnie posługuje się aklamacjami, przez które zgromadzenie dołącza się do modlitw wypowiedzianych przez celebransa lub do akcji celebrowanej w danym momencie, stanowi akceptację dla danej czynności oraz uznanie jej za swoją. Na przykładzie modlitwy wiernych P. Kulbacki

²⁴ Por. B. MIGUT. *Misteryjna natura liturgii*. „Roczniki Liturgiczno-Homiletyczne” 1(57): 2010 s. 182.

²⁵ J. GÓRZYŃSKI. *Ritus servandus* s. 70; por. B. NADOLSKI (red.). *Ars celebrandi. Materiały z sympozjum liturgicznego w UKSW (29 kwietnia 2003)*. Katowice 2003.

²⁶ Por. J. GÓRZYŃSKI. *Ritus servandus* s. 71.

stwierdza, że aklamacje w niej umiejscowione są formą czynnego udziału zgromadzenia; poprzez wspólne wypowiedanie słów po poszczególnych wezwaniach wspólnota uznaje modlitwę za własną, dołącza się do niej i wspólnie zanosi do Boga. Aklamacja stanowi formę wyrazu akceptacji modlitwy, w niej jednak szczególnie widoczna jest jednomyślność zgromadzenia z podającym modlitewne wezwania²⁷. Unifikująca funkcja rubryk ujawnia się także w przyjmowaniu postaw oraz wykonywaniu gestów; rubryki w wielu momentach liturgii określają postawy, które należy przyjąć podczas określonej czynności. Zachowanie tych postaw przez wszystkich uczestników również objawia jedność modlącego się Kościoła. K. Konecki, przeanalizowawszy tematykę postaw w liturgii, formułuje cztery wnioski. W pierwszym z nich wskazuje, że przyjmowane pozy ciała oraz wykonywane gesty nie stanowią „dodatku do celebracji”, ale są jej istotnym „tworzywem i budulcem”. Drugi wniosek postuluje katechizację w zakresie postaw liturgicznych, aby odebrać im charakter „musztry liturgicznej”, a nadać wymiar teologiczny. Po trzecie K. Konecki zaleca poprawne wykonywanie gestów oraz zwiększenie uwagi na nie w czasie formacji alumnów. Ostatni z wniosków dotyczy ujednoczenia postaw uczestników zgromadzenia; zdarza się, że członkowie poszczególnych wspólnot parafialnych przyjmują różne postawy w określonych momentach liturgii, co ostatecznie prowadzi do zaburzenia jedności zgromadzenia²⁸.

Rubryki niekiedy nakazują zachowanie milczenia, sprzyjającego medytacji i zadumie (por. MR s. 11*, 376* i inne), które stanowi część liturgii (por. KL 30). Wówczas – choć widoczne działanie zostaje niejako „zawieszane” lub „wstrzymane” – Bóg również działa, liturgia trwa, zgromadzeni zaś na niej wierni doświadczają innej formy przeżywania i uczestnictwa w liturgicznych misteriach. Wykonywanie niektórych czynności liturgicznych w ciszy (bez śpiewu oraz słów) ma również wymiar teologiczny: jak Pan nie był w wichurze, ale przyszedł w ciszy łagodnego powiewu (por. 1 Krl 19,11-12), tak i w liturgii działa przez ciszę.

A. Sielepin wyróżniła trzy rodzaje milczenia w liturgii:

- ◆ milczenie uświadamiające, którego celem jest uzmysłowienie sobie obecności Boga i własnej do Niego relacji (np. przed aktem pokuty oraz przed kolektą);

²⁷ Por. P. KULBACKI. *Modlitwa powszechna jako modlitwa wiernych*. „Roczniki Liturgiczno-Homiletyczne” 1(57):2010 s. 149-150.

²⁸ Por. K. KONECKI. *Postawy w liturgii*. „Seminare” 17:2001 s. 156.

- ◆ milczenie medytacyjne, związane z kontemplacją słowa Bożego i wewnętrzną odpowiedzią na nie (np. po homilii);
- ◆ milczenie modlitwy lub milczenie adoracyjne, które związane jest z uwielbieniem oraz prośbą (np. po Komunii, w czasie podniesienia)²⁹.

Wszystkie te rodzaje ciszy domagają się od uczestników liturgii przyjęcia określonej postawy wewnętrznej, dynamizmu intymnej modlitwy oraz właściwego przeżycia. Dzięki prawidłowemu uczestnictwu milczenie opisane w rubrykach ujawni się jako kolejna rzeczywistość liturgii, a więc „prze-strzeń” skutecznego działania Boga w swoim Kościele.

RUBRYKI JAKO CZĘŚĆ LITURGII

Gdyby pozbawić liturgię wszystkiego tego, co kryje się za rubrykami, stałaby się ona statycznym modlitewnym monologiem celebransa; rubryki ujawniają dialog w wypowiedaniu modlitw oraz domagają się określonych zachowań, nadają też tekstom dynamizm i charakter dialogiczny. Szczególnie bogate pod względem symboliki są obrzędy związane z udzielaniem sakramentu święceń, gdzie – oprócz włożenia rąk – pojawia się także namaszczenie, nałożenie odpowiednich szat, wręczenie przedmiotów wskazujących na charakter danego stopnia święceń, a przy święceniach biskupich – rozpostarcie księgi Ewangelii nad głową święconego oraz wręczenie insygniów władzy biskupiej³⁰. Obrzędy związane z poświęceniem kościoła są również bardzo bogate w symbolikę; pojawia się w nich iluminacja kościoła, namaszczenie ołtarza oraz ścian świątyni, rozpalenie kadzidła na mensie ołtarzowej i inne³¹. Wszystko to, opisane dokładnie w rubrykach, nie tylko dynamizuje liturgię, ale przede wszystkim wyraża konkretne działanie Boga. W zewnętrznej spektakularności stosowanych gestów kryje się źródło zachwyty wiernych nad realnym wewnętrznym działaniem Boga.

²⁹ Por. A. SIELEPIN. *Milczenie w liturgii*. „Anamnesis” 12:2006 nr 44 s. 77-80.

³⁰ Por. M. MAJEWSKI. *Znaki i symbole w liturgii sakramentów świętych*. „Anamnesis” 16:2010 nr 60 s. 91-92.

³¹ Por. Cz. KRAKOWIAK. *Dedykacja ołtarza według Pontyfikału Rzymskiego z 1977 r.* „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 6:1981 s. 361-372; J. DECYK. *Dedykacja kościoła i ołtarza*. W: B. NADOLSKI (red.). *Mszał księgą życia chrześcijańskiego*. Poznań 1989 s. 181-193; Z. WIT. *Ołtarz chrześcijański miejscem ofiary i uczyty (cz. I)*. „Anamnesis” 13:2007 nr 48 s. 47; K. LIJKA. *Symbolika czynności przy poświęcaniu ołtarza*. „Poznańskie Studia Teologiczne” 15:2003 s. 175-189; S. ARASZCZUK. *Obrzędy poświęcenia kościoła i ołtarza w odnowionej liturgii Soboru Watykańskiego II*. Opole 2007; TENŻE. *Struktura i teologia modlitwy poświęcenia kościoła i ołtarza*. „Roczniki Liturgiczne” 1(56):2009 s. 51-68.

Liturgia angażuje całego człowieka – jego duszę, zmysły, myśli, rozum i ciało. Z. Janiec zauważa, że niemożliwe jest ludzkie doświadczenie ani też ekspresja, które nie przechodziłyby przez sferę cielesności; wiążą się one z komunikacją, odczytywaną w różnorodnych kodach (m.in. topograficznym, kinetycznym, dotykowym, węchowym, muzycznym itd.). Zostały one wyrażone w liturgii Kościoła, która daje sposobność manifestowania ludzkiej cielesności w sposób ograniczony, ale wystarczający. Zaangażowanie cielesności i wszystkiego, co z nią się wiąże, doprowadza do pełniejszego rozumienia treści liturgii. Z. Janiec stwierdza: „Księgę liturgiczną należy najwyraźniej urzeczywistniać w *actio* obrzędowym, gdyż celebrowanie nie wyczerpuje się w *ordo*. Ale to właśnie w *ordo* znajdujemy źródło i sens naszych modeli ekspresji cielesności”³².

RUBRYKI JAKO *LOCUS THEOLOGICUS*

Rubryki stanowią faktyczne *locus theologicus* dla teologii ruchu, znaku i symbolu, przestrzeni, sakramentologii, dla samej teologii liturgii (na przykład w aspekcie interpretacji poszczególnych części akcji liturgicznej) i innych nauk teologicznych³³. S. Koperek stwierdza, że źródłem przepowiadania nauczycielskiego są nie tylko teksty biblijne, ale też cała liturgia, z jej obrzędami, znakami, gestami i wszystkimi tekstami, które wykorzystuje Kościół do sprawowania świętej liturgii³⁴. Wszystkie one stanowią źródło dla teologii liturgii oraz teologii liturgicznej. Każde z nich, we właściwy sobie sposób, spełnia funkcję służebną wobec autentycznego działania Boga, przekazując jednocześnie prawdy teologiczne. Niezachowanie właściwej proporcji między różnymi wymiarami liturgii wynaturza ją; natomiast przez dochowanie wierności woli Magisterium Kościoła, ujawnionej m.in. w rubrykach, kapłan staje się autentycznym świadkiem Chrystusa obecnego w liturgii, który nie przyszedł znieść prawo, ale je wypełnić (por. Mt 5,17).

Prowadzenie naukowej analizy rubryk wymaga stosowania właściwych metod. Poza porównawczymi, badającymi sposób wykorzystania konkretnych gestów w paralelnych miejscach liturgii, można przeprowadzić analizę diachroniczną, wskazując na ewolucję gestu zarówno w aspekcie formy jego

³² Z. JANIEC. *Komunikacja w liturgii za pomocą gestów i ciała*. „Anamnesis” 11: 2005 nr 42 s. 100.

³³ Por. W. NOWAK. *Prawo* s. 24-25.

³⁴ Por. S. KOPEREK. *Liturgia źródłem przepowiadania*. W: W. PRZYCZYNA (red.). *Liturgia i przepowiadanie*. Kraków 2010 s. 115.

wykonywania, jak i niesionej przezeń treści. Porównanie rubryk z tekstami biblijnymi umożliwia odkrywanie symboliki komentowanego działania liturgicznego w biblijnym kontekście. Zestawienie zachowań zalecanych przez poszczególne rubryki z treścią, tematyką i rodzajem powiązanych z nimi eucharystii ujawnić może dodatkową treść symbolu. Teolodzy liturgii przeprowadzają analizę rytów, omawiając ich genezę, symbolikę, znaczenie. W katolickich czynnościach rytualnych rozróżnić można dwie warstwy: warstwę słowa oraz warstwę dynamizmu. Korelacja między *verbum* a *actio* tworzy kompleksowy obraz misteryjnego, ale jednocześnie faktycznego działania Boga w Kościele poprzez liturgię; jej dynamizm zapisany w rubrykach ma znaczenie teologiczne. Rubryki, opisując *actio*, przedstawiają fragment liturgii, określają jego przebieg czy precyzują formę działania. Urzeczywistnieniem rubryk będzie wykonanie danej czynności, co kreuje jedną z przestrzeni działania Boga.

Faktyczne działanie Boga (wymiar wewnętrzny) stanowi sedno liturgii. Sfera zewnętrzna, czyli obrzędowa, pozostaje drugorzędna i w całości podporządkowana wymiarowi wewnętrznemu, jednak bylejakość w tej sferze może utrudniać odkrycie tego, co w liturgii najważniejsze. Człowiek pożąda piękna również w liturgii; może stać się ono jedną z wielu dróg prowadzących do Boga. Odczucia uczestnika liturgii celebrowanej w sposób piękny, majestatyczny, doniosły, z zachowaniem obowiązujących przepisów, przy użyciu naturalnych znaków będą niejako „porywać” jego myśl ku Bogu; natomiast odczucia uczestnika liturgii „odprawionej” w sposób pośpieszny, trącający bylejakością i brakiem szacunku mogą zniechęcać, gasić modlitewny zapal, a nawet drażnić. Choć w obu sytuacjach Bóg działa w ten sam realny sposób i jest tak samo obecny, dostrzeżenie tego działania i nawiązanie dialogicznej komunii z Nim nie jest tak samo proste.

ZAKOŃCZENIE

W przedstawionej refleksji zaprezentowano podstawowe funkcje rubryk: dynamizującą, sprawczą, prawodawczą, dydaktyczną oraz unifikującą. Wskazano na ich rolę oraz omówiono w kontekście wybranych obrzędów. Dokonano także wyboru przykładowych metod badawczych, co może ułatwić kontynuację badań nad teologią rubryk. Przedstawione efekty posłużyć mogą także wszystkim, którzy odpowiadają za przygotowanie nabożeństw dla lokalnych wspólnot; dzięki zrozumieniu roli rubryk ułatwią właściwy ich dobór oraz formułowanie.

BIBLIOGRAFIA

- Obrzędy bierzmowania dostosowane do zwyczajów diecezji polskich. Katowice 2010.
- Obrzędy chrztu dzieci dostosowane do zwyczajów diecezji polskich. Katowice 2004.
- Obrzędy poświęcenia kościoła i ołtarza. Katowice 2001.
- Obrzędy sakramentu małżeństwa dostosowane do zwyczajów diecezji polskich. Katowice 2012.
- Sakramenty chorych. Obrzędy i duszpasterstwo. Katowice 1987.
- Mszal rzymski dla diecezji polskich. Poznań 1986.
- Egzorcyzmy i inne modlitwy błagalne. Katowice 2005.
- ARASZCZUK S.: Obrzędy poświęcenia kościoła i ołtarza w odnowionej liturgii Soboru Watykańskiego II. Opole 2007.
- ARASZCZUK S.: Struktura i teologia modlitwy poświęcenia kościoła i ołtarza. „Roczniki Liturgiczne” 1(56):2009 s. 51-68.
- AUGÉ M.: Obnażyć nadużycia i celebrować w sposób godny. „Anamnesis” 18:2012 nr 68 s. 83.
- BRZEZIŃSKI D.: Procesje w liturgii chrześcijańskiej. Geneza, teologia, duszpasterstwo. „Anamnesis” 13:2007 nr 48 s. 62-71.
- CEMBROWICZ P.: Piękno celebracji eucharystycznych – procesje mszalne. „Anamnesis” 10:2004 nr 38 s. 81-87.
- CZERWIK S.: Piękno celebracji eucharystycznej. Refleksje nad piątym rozdziałem encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II „Kościół żyje Eucharystią” (17 IV 2003). „Anamnesis” 10:2004 nr 36 s. 39-46.
- DECYK J.: Dedykacja kościoła i ołtarza. W: B. NADOLSKI (red.), Mszał księgą życia chrześcijańskiego. Poznań 1989.
- FRĄSZCZAK K.: Liturgia światem znaków i symboli – uzasadnienie teologiczne stosowania symboli w liturgii. „Anamnesis” 15:2009 nr 60 s. 31-39.
- GÓRZYŃSKI J.: Ritus servandus czy ars celebrandi? „Anamnesis” 10:2004 nr 38 s. 67-71.
- JAN PAWEŁ II: Encyklika *Ecclesia de Eucharistia* (17.04.2003). AAS 95:2003 s. 433-475.
- JANIEC Z.: Komunikacja w liturgii za pomocą gestów i ciała. „Anamnesis” 11:2005 42 s. 95-101.
- JANIEC Z.: Wierność przepisom i twórczość liturgiczna w celebracji Mszy świętej. „Roczniki Teologiczne” 53:2006 z. 8 s. 253-266.
- KONECKI K.: Postawy w liturgii. „Seminare” 17:2001 s. 145-156.
- KONGREGACJA DLA SEMINARIÓW I UNIWERSYTETÓW: Instrukcja o liturgicznym wychowaniu alumnów *Doctrina et exemplo* (25.12.1965). „Seminarium” 1:1966 s. 37-65.
- KOPEREK S.: Liturgia źródłem przepowiadania. W: W. PRZYCZYNA (red.). Liturgia i przepowiadanie. Kraków 2010 s. 115-126.
- KORNAŚ T.: Teatr, taniec, liturgia. Część 1. „Zarządzanie w kulturze” 12:2011 s. 203-219.
- KRAKOWIAK Cz.: Dedykacja ołtarza według Pontyfikatu Rzymskiego z 1977 r. „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 6:1981 s. 361-372.
- KULBACKI P.: Modlitwa powszechna jako modlitwa wiernych. „Roczniki Liturgiczno-Homiletyczne” 1(57):2010 s. 141-158.
- LIJKA K.: Symbolika czynności przy poświęcaniu ołtarza. „Poznańskie Studia Teologiczne” 15:2003 s. 175-189.
- MAJEWSKI M.: Znaki i symbole w liturgii sakramentów świętych. „Anamnesis” 2010 nr 60 s. 75-94.
- MATUSZEWSKI M.: Symbolika gestów w liturgii. „Anamnesis” 16:2010 nr 65 s. 56-64.
- MATUSZEWSKI M.: Symbolika postaw w liturgii. „Anamnesis” 16:2010 nr 60 s. 53-58.
- MATWIEJUK K.: Celebracja Mszy świętej w wierności *lex orandi* Kościoła. „Roczniki Liturgiczno-Homiletyczne” 2(58):2011 s. 55-69.
- MATWIEJUK K.: Czynne uczestnictwo w celebracji Eucharystii. „Anamnesis” 19:2013 nr 73 s. 74-82.

- MIGUT B.: Misteryjna natura liturgii. „Roczniki Liturgiczno-Homiletyczne” 1(57):2010 s. 159-183.
- NADOLSKI B. (red.): *Ars celebrandi*. Materiały z sympozjum liturgicznego w UKSW (29 kwietnia 2003). Katowice 2003.
- NOWAK J.: Prawo w służbie wydarzeń zbawczych. Zarys prawodawstwa liturgicznego. Poznań 2004.
- NOWOWIEJSKI A.: Wykład liturgii Kościoła katolickiego. T. I. Cz. I. Warszawa 1893.
- RATZINGER J.: Sakrament i misterium. Teologia liturgii. Kraków 2011.
- SIELEPIN A.: Milczenie w liturgii. „Anamnesis” 12:2006 nr 44 s. 74-81.
- TOWAREK P.: Średniowieczny dramat liturgiczny i jego oddziaływanie na współczesną liturgię Kościoła. „Studia Elbląskie” 9:2008 s. 101-111.
- WIT Z.: Ołtarz chrześcijański miejscem ofiary i uczyty (cz. I). „Anamnesis” 13:2007 nr 48 s. 40-55.

TEOLOGIA RUBRYK

Streszczenie

Rubryki, czyli drukowane na czerwono instrukcje dotyczące sprawowania kultu, mają swoje źródło już w księgach starotestamentalnych. Z czasem zaczęły pojawiać się w liturgii katolickiej, a obecnie stanowią niemal nieodłączną część ksiąg liturgicznych. Ich celem jest nadanie liturgii właściwej dynamiki, która symbolizuje dynamikę wewnętrzną zgromadzenia. Rubryki posiadają funkcję prawodawczą – stanowią jedno z podstawowych źródeł prawa liturgicznego. Niektóre z nich spełniają także rolę dydaktyczną wobec celebransa i uczestników liturgii oraz unifikują zachowania członków zgromadzenia. Gdyby pozbawić liturgię wszystkiego tego, co kryje się za rubrykami, stałaby się ona statycznym modlitewnym monologiem celebransa, wobec czego stanowią one część liturgii. Tak rozumiane mogą stać się *locus theologicus* dla różnych gałęzi teologii, choćby przez wskazanie sposobów wewnętrznego działania Boga kryjącego się za poszczególnymi instrukcjami liturgicznymi zawartymi w rubrykach.

Słowa kluczowe: rubryki, prawo liturgiczne, księgi liturgiczne.